

Tomasz MICHALSKI

PROBLEMY MONITOROWANIA SYTUACJI SPOŁECZNEJ NA SZCZEBLU LOKALNYM I REGIONALNYM WYNIKAJĄCE Z CZASOWEJ DOSTĘPNOŚCI DANYCH

2

Dr hab. Tomasz Michalski, prof. UG – *Uniwersytet Gdański*

Adres korespondencyjny:

Wydział Oceanografii i Geografii

Instytut Geografii

Katedra Geografii Rozwoju Regionalnego

ul. Bażyńskiego 4, 80–309 Gdańsk

e-mail: tomasz.michalski@ug.edu.pl

ZARYS TREŚCI: Monitorując sytuację społeczną na szczeblu regionalnym i lokalnym spotykamy się z pięcioma grupami problemów wynikających z: (1) uwarunkowań czasowych, (2) małej częstotliwości lub wyraźnej specyfiki procesu, (3) niemożności jednoznacznego zdefiniowania wskaźników, (4) trudności z delimitacją jednostek, (5) tzw. czynnika ludzkiego. Główne cele artykułu są dwa. Pierwszym jest omówienie jednej z grup problemów – związanej z czasową dostępnością danych. Drugim celem jest przedstawienie propozycji radzenia sobie (tam, gdzie to jest możliwe) z tą grupą problemów. W ramach omawianej grupy problemów wyróżniono te wynikające z dużego opóźnienia w dostępie do danych oraz będące rezultatem gromadzenia danych w okresie rzadszym niż roczny.

SŁOWA KLUCZOWE: monitoring przestrzenny, sytuacja społeczna.

PROBLEMS WITH MONITORING THE SOCIAL SITUATION AT THE LOCAL AND REGIONAL LEVEL ARISING FROM TEMPORARY AVAILABILITY OF DATA

ABSTRACT: In monitoring the social situation at the regional and the local level there are 5 groups of problems arising from: (1) temporal conditions, (2) low frequency or clear specificity of the process, (3) impossibility to clearly define indicators, (4) difficulty in delimitation units, (5) the so-called human factor. The article focuses on the first of these groups of problems and

discusses risks arising from: (1a) a very long delay in accessing data and (1b) collecting data in periods rarer than one year. These problems are illustrated with examples from the Pomeranian Voivodeship. For both discussed issues, ways to partly avoid them are also proposed. In the case of processes of a deterministic character, taking older data is suggested. In the case of processes of a stochastic character and while monitoring of a relatively small number of local government units, some data can be collected directly from these units. In the case of processes of a stochastic character and a large number of units, no viable solution has been found.

KEYWORDS: spatial monitoring, social situation.

2.1. Wprowadzenie

Z jednej strony nasilenie niekorzystnych procesów społecznych towarzyszących w ostatnich latach zagospodarowaniu przestrzeni (por. Markowski 2008), a z drugiej strony wzrost zapotrzebowania ze strony samorządów na różnorakie analizy związany z szerokim wachlarzem ich obowiązków oraz realizowanych usług (por. Denek 2003; Bober i in. 2013) skłaniają do stwierdzenia, że wdrożenie monitoringu przestrzennego sytuacji społecznej jest coraz bardziej pożądane. Jednocześnie wiele prób jego wprowadzenia nadal jest niewystarczających. Stąd uznano, że istnieje duże zapotrzebowanie na opracowania zarówno teoretyczne, metodyczne, jak i pokazujące dobre praktyki.

W artykule wyróżniono pięć grup problemów utrudniających prowadzenie monitoringu na poziomie lokalnym i regionalnym. Cele artykułu są dwa. Pierwszym jest omówienie jednej z grup problemów – związanej z czasową dostępnością danych. Drugim jest przedstawienie propozycji minimalizacji negatywnego wpływu (tam, gdzie to jest możliwe) tej grupy problemów na proces monitoringu.

Prowadząc analizy szeroko rozumianej sytuacji społecznej ludności mamy do czynienia z dwoma podejściami. Pierwsze opiera się na badaniach bezpośrednich. W jego ramach przeważają badania ankietowe (por. Mucha /b.r./; *Ocena...* 2011) bądź zliczanie zdarzeń/osób (por. Dębski 2008a, 2011; Dębski, Olech 2005). Natomiast drugie podejście bazuje na tzw. materiałach zastanych (por. Piotrowski (red.) 2007; Kupiec 2010; Szmytkowska i in. 2010; Michalski 2013). Należy jednakże zaznaczyć, że nie jest to podział dychotomiczny – występują również opracowania bazujące jednocześnie na badaniach bezpośrednich i na danych zastanych (por. Mazurek 2008; Świątek 2012; Nowicki i in. 2012; Tarkowski 2014; Tarkowski i in. 2014a, 2014b). Ponadto zdarza się, że rezultaty badań bezpośrednich są publicznie udostępniane, a zatem przez kolejnych badaczy są już traktowane jako materiały zastane¹.

¹ Za przykład może tutaj służyć badanie ankietowe typu ESPAD przeprowadzone wśród uczniów gdańskich szkół w 2015 roku na temat rozpowszechnienia używania alkoholu i środków odurzających (*Europejski...* 2015), które następnie zostało wykorzystane

Przy monitorowaniu sytuacji społecznej na szczeblu lokalnym (NUTS-4, NUTS-5) oraz regionalnym (NUTS-1, NUTS-2, NUTS-3) wyróżniamy pięć grup problemów (Michalski 2014):

1. Problemy czasowe związane z dopływem danych (bardzo duże opóźnienie w dostępie do danych, gromadzenie danych w okresie rzadszym niż roczny).
2. Mała częstotliwość lub wyraźna specyfika procesu (bardzo mała częstotliwość zdarzeń, mała lub bardzo mała częstotliwość zdarzeń w połączeniu ze specyfiką procesu, stochastyczny lub zbliżony do niego charakter opisywanych procesów, skomplikowana struktura monitorowanego procesu (por. Michalski, Szymańska 2017).
3. Problemy z jednoznacznym definiowaniem wskaźników (trudności w operacjonalizacji pojęć, odmienne liczenie wskaźników na różnych szczeblach podziału terytorialnego, zmienność w czasie definicji względnie klasyfikacji lub ich interpretacji).
4. Problemy z delimitacją jednostek (zmiany istoty podziału administracyjnego, zmiany podziału terytorialnego, odmienne jednostki terytorialne dla różnych instytucji posiadających dane (por. Michalski 2016).
5. Problemy związane z czynnikiem ludzkim (zróznicowanie wewnętrzne ludności, brak wyraźnego określenia populacji, do której odnosi się monitorowany proces, stygmatyzacja uczestników zdarzeń i procesów, oddziaływanie czynnika finansowego, wpływ efektu gapowicza (por. Michalski, Wiskulski 2017).

Poszczególne grupy problemów w różnym stopniu dotyczą szczebla lokalnego, regionalnego czy krajowego. Na przykład zmienność w czasie definicji względnie klasyfikacji lub ich interpretacji dotyczy jednakowo wszystkich trzech szczebli. Z kolei zmiany w podziale administracyjnym nie dotyczą szczebla krajowego, natomiast co kilka lat dotyczą szczebel regionalny i są nagminne na szczeblu lokalnym. Omówione w drugiej części artykułu problemy czasowe związane z dopływem danych są nietypowe na tle pozostałych wyróżnionych grup problemów, ponieważ to właśnie na szczeblu lokalnym najłatwiej jest ograniczyć ich zniekształcający wpływ. Mamy zatem do czynienia z odwróceniem sytuacji, gdyż najczęściej jest tak, że im większa skala przestrzenna – tym mamy mniej problemów przy monitorowaniu sytuacji społecznej.

Oba wyróżnione problemy (bardzo duże opóźnienie w dostępie do danych oraz gromadzenie danych w okresie rzadszym niż roczny) zostały zilustrowane przykładami pochodzącymi z województwa pomorskiego. Ponadto dla każdego rodzaju tych problemów starano się podać możliwości zmniejszenia ich negatywnego oddziaływania na jakość monitoringu sytuacji społecznej.

2.2. Bardzo duże opóźnienie w dostępie do danych

W polskich realiach dane² pochodzące z publicznego systemu statystyki są najczęściej udostępniane z prawie rocznym opóźnieniem w stosunku do końca okresu sprawozdawczego. Jest to zbyt duże opóźnienie, aby te dane były w pełni wartościowe dla samorządu. Ilustrować to może hipotetyczny przykład, w którym konkretne dane za np. 2015 rok są udostępniane w październiku 2016 roku, czyli w najlepszym przypadku zostaną wprowadzone do systemu monitoringu opracowanego przez dany samorząd w listopadzie 2016 roku, a zaktualizowany raport zawierający dane za 2015 rok zostanie przygotowany dla samorządowców w grudniu 2016 roku. Podczas gdy projektowanie zadań (i środków finansowych przeznaczonych na ich realizację) na 2017 rok dana jednostka samorządu terytorialnego zakończy w październiku 2016 roku. Czyli dane z 2015 roku najprawdopodobniej zostaną wykorzystane w planowaniu zadań dopiero na 2018 rok.

Opóźnienie w dostępie do danych zobrazowano przykładami z Banku Danych Lokalnych Głównego Urzędu Statystycznego (BDL GUS)³. Według stanu na 29.07.2017 na 29 kategorii⁴ widniała informacja, że (dla 2016 roku) kompletnie zasilone jest 8 kategorii, nie zasilone – 4, a pozostałe są zasilone częściowo. Przy czym według informacji dostępnych na tejże stronie: cztery kategorie (inwestycje i środki trwałe, podmioty gospodarcze i przekształcenia własnościowe i strukturalne, rachunki regionalne, wynagrodzenia i świadczenia społeczne) zostaną zasilone dopiero w styczniu 2018 roku, a jedna (sektor non-profit) dopiero w styczniu 2019 roku.

Oczywiście w przypadku danych gromadzonych w okresie krótszym niż roczny – ich udostępnianie zachodzi szybciej. Ponownie za przykład mogą służyć dane udostępniane w Banku Danych Lokalnych GUS, gdzie podgrupa „ceny detaliczne wybranych towarów i usług konsumpcyjnych (dane miesięczne)”⁵ według stanu na 29.07.2017 zawierała już dane za czerwiec 2017 roku.

Istotne dla przestrzennego monitorowania sytuacji społecznej dane można, a nawet należy pozyskiwać także z innych instytucji niż GUS. Poniżej podano kilka przykładów danych będących w posiadaniu różnych instytucji, które to dane są udostępniane zarówno z dużym, jak i małym opóźnieniem.

² Chodzi o dane gromadzone oraz udostępniane w cyklu rocznym.

³ <https://bdl.stat.gov.pl/BDL/pomoc/stanzasilenia>.

⁴ Na głównej stronie BDL GUS zawierającej „dane według dziedzin” (<https://bdl.stat.gov.pl/BDL/dane/podgrup/temat>) jest o dwie kategorie więcej (narodowe spisy powszechno-rolne, powszechno-rolne), lecz są one związane ze spisami powszechnymi, stąd oczywistym jest, że nie występują na analizowanej stronie pokazującej stan zasilenia danych

⁵ Jest to grupa: przeciętne ceny detaliczne wybranych towarów i usług konsumpcyjnych przyporządkowana do kategorii ceny (<https://bdl.stat.gov.pl/BDL/pomoc/stanzasilenia#>).

Relatywnie szybko są dostępne informacje na temat egzaminów przeprowadzonych w szkołach. Na przykład⁶ „Sprawozdanie ogólne z egzaminu maturalnego w 2016 roku – województwo pomorskie” zostało opublikowane przez Okręgową Komisję Egzaminacyjną w Gdańsku dn. 19.09.2016 r., a „Wstępna informacja o wynikach egzaminu maturalnego – województwo pomorskie” dn. 05.07.2016 r.⁷

Niestety, w trakcie monitoringu mamy także do czynienia z sytuacjami, kiedy zachodzi konieczność weryfikacji zgromadzonych danych – wtedy dane są podawane z jeszcze większym niż roczne opóźnieniem. Za przykład takiego wskaźnika może posłużyć zachorowalność/umieralność na nowotwory złośliwe. Wprawdzie monitorowanie zachorowań na nowotwory złośliwe jest obowiązkowe od dawna (pierwsza była: *Instrukcja...* 1962), to jednak działający system rejestracji ciągle jest doskonały. Dlatego też wpływające do bazy danych zgłoszenia (druk MzN1a) są weryfikowane na bieżąco (ang. *follow up*) oraz co pewien czas są poddawane procesowi retroweryfikacji (ang. *follow back*) (Zemła i in. 1999). Procedury te powodują m.in., że dostatecznie wiarygodne dane są publikowane ze znacznym opóźnieniem. Dlatego też według stanu na 29.07.2017 najnowsze dane na temat umieralności z powodu nowotworów w podziale na powiaty były dostępne w Krajowym Rejestrze Nowotworów (Wojciechowska, Didkowska /b.r./) dla 2014 roku.

Po przeciwnej stronie mamy instytucje, które (ze względu na potrzeby informacyjne w tej materii) publikują dane z minimalnym opóźnieniem. Lecz ta sytuacja dotyczy jedynie danych obejmujących krótkie okresy czasu: od tygodnia do miesiąca. Za przykład mogą służyć dane na temat rozprzestrzenienia grypy oraz bezrobocia rejestrowanego.

Pracownia Monitorowania i Analizy Sytuacji Epidemiologicznej Zakładu Epidemiologii wchodzącego w skład Narodowego Instytutu Zdrowia Publicznego – Państwowego Zakładu Higieny podaje co dwa tygodnie „Meldunki Epidemiologiczne. Meldunek o zachorowaniach i podejrzeniach zachorowań na grypę” praktycznie prawie już następnego dnia. Podobnie jest także w przypadku dwutygodniowych raportów „Informacja o zachorowaniach na choroby zakaźne i zatrucia w Polsce”. Przy czym należy mieć na uwadze, że wprawdzie dane te są gromadzone na szczeblu NUTS-2 przez Wojewódzkie Stacje Sanitarно-Epidemiologiczne, lecz udostępniane raporty zawierają informacje zagregowane do poziomu całego kraju.

Z nieznacznie większym opóźnieniem publikowane są także dane z zakresu bezrobocia zbierane przez powiatowe urzędy pracy. Tę opinię zilustrowano dwoma przykładami z województwa pomorskiego. Według stanu na 06.08.2017

⁶ Sądząc po datach zapisanych w nazwach plików.

⁷ W obu przypadkach informacja pochodzi z podstrony Okręgowej Komisji Egzaminacyjnej w Gdańsku (<http://www.oke.gda.pl/index.php/badania-i-analizy/2016-2>).

najświeższe dane nt. stopy bezrobocia w obszarze działania Powiatowego Urzędu Pracy w Lęborku obejmowały czerwiec 2017 r. (http://www.pup.lebork.pl/urzed_pracy/MPiPS_rok_2017.html), natomiast w przypadku Powiatowego Urzędu Pracy w Człuchowie był to już lipiec 2017 r. (<http://czluchow.praca.gov.pl/mpips-01-sprawozdania-miesieczne>).

Jak można zatem sobie radzić w przypadku wykorzystywania w monitoringu danych udostępnianych z rocznym lub większym opóźnieniem. Mamy tutaj trzy drogi postępowania:

1. Jeżeli dane mają charakter deterministyczny – możemy je wykorzystać.
2. Jeżeli dane mają charakter stochastyczny (np. zachorowalność na grypę oraz podejrzenia na nią zachorowalności) lub pseudostochastyczny (np. liczba stwierdzonych przestępstw narkotykowych) – ich wykorzystanie jest dyskusyjne z racji potencjalnie dużej zmienności ich liczby w układzie rok do roku.
3. W przypadku niektórych danych oraz niewielkiego obszaru monitoringu możliwe jest samodzielne zgromadzenie informacji. Z takim przypadkiem mamy do czynienia np. przy danych opisujących poziom czytelnictwa⁸ (gdyż możemy sami wystąpić do gminnych bibliotek o przesłanie danych, które sprawozdawały do GUS⁹).

2.3. Gromadzenie danych w okresie rzadszym niż roczny

Kolejny problem w dostępie do aktualnych danych wynika z faktu, że część spośród nich jest gromadzona w układzie rzadszym niż rok. Źródła informacji podające takie dane możemy podzielić na dwie grupy: (1) pochodzące z systemu statystyki publicznej¹⁰ (udostępniane przez GUS i urzędy statystyczne w poszczególnych województwach) oraz (2) zbierane przez jednostki samorządu terytorialnego, inne instytucje rządowe lub przez organizacje pozarządowe¹¹.

Relatywnie nieliczne dane są gromadzone i udostępniane przez GUS w cyklu dwuletnim. Zatem w przypadku dążenia do posiadania jak najświeższych danych do monitoringu, w jednym roku będziemy posiadali dane opóźnione o rok/dwa lata, w następnym już o dwa/trzy lata, w kolejnym o rok/dwa lata itd. Aczkolwiek należy wspomnieć, że liczba tego rodzaju danych sukcesywnie ulega zmniejszeniu. Na przykład do 2015 roku dane nt. postępowań eksmisyjnych i eksmisji

⁸ W BDL GUS jest to kategoria: Kultura i sztuka, grupa: Biblioteki.

⁹ Formularz sprawozdania K-03.

¹⁰ Oczywiście w przypadku tych danych także częstokroć mamy do czynienia z problemem dużego opóźnienia w ich udostępnianiu, co przedstawiono wcześniej.

¹¹ W zdecydowanej większości są one efektem badań ankietowych, rzadziej innych. Najczęściej ich rzadsze niż roczne przeprowadzanie jest tłumaczone wysokimi kosztami oraz relatywnie małą zmiennością w czasie.

z lokali mieszkalnych wg form własności były publikowane co 2 lata, a obecnie już co rok (najświeższe dane są z 2016 roku). Przykładem danych nadal udostępnianych przez GUS co dwa lata są zmienne zawarte w BDL GUS w kategorii: Kultura fizyczna, sport i rekreacja, grupa: Sport.

Jak wspomniano, GUS udostępnia także dane uzyskiwane w jeszcze rzadszych przedziałach czasowych. Z jednej strony będą to wyniki poszczególnych spisów: „Narodowy spis powszechny ludności i mieszkań”¹² oraz „Powszechny spis rolny”¹³. Z drugiej strony wyniki pojedynczych badań, jak na przykład dojazdów do pracy¹⁴ (w BDL GUS dane dostępne są dla 2006 roku) czy obiektów turystycznych zbiorowego zakwaterowania posiadających urządzenia sportowo-rekreacyjne (w BDL GUS dane dostępne są za lata 1999–2002 i 2009).

Za przykład drugiej grupy mogą posłużyć badania ankietowe typu ESPAD¹⁵ służące rozpoznaniu skali rozprzestrzenienia substancji psychoaktywnych wśród młodzieży. Zaleca się ich przeprowadzanie raz na cztery lata. Innym przykładem jest liczenie osób bezdomnych w województwie pomorskim, które swego czasu było przeprowadzane raz na dwa lata przez Pomorskie Forum na rzecz Wychodzenia z Bezdomności (Duracz-Walczak 2002; Dębski 2008b, 2010, 2011).

Zdarzają się ponadto instytucje, które udostępniają dane nie dość, że z dużym opóźnieniem, to w cyklu rzadszym niż roczny. Za przykład mogą służyć „Roczniki Statystyczne Ubezpieczeń Społecznych” publikowane przez Zakład Ubezpieczeń Społecznych. Według stanu na 06.08.2017 najświeższy był *Rocznik Statystyczny Ubezpieczeń Społecznych 2009–2011*.

Zalecenia dotyczące stosowania takich danych w monitoringu sytuacji społecznej na szczeblu lokalnym są podobne, jak we wcześniejszym przypadku. Czyli można ich używać, jeśli opisują one proces o charakterze deterministycznym lub zbliżonym do niego. Ponadto prowadząc monitoring na niewielką skalę można spróbować samemu gromadzić niektóre dane.

¹² Ostatni odbył się w 2011 r.

¹³ Ostatni odbył się w 2010 r.

¹⁴ Dane z tego badania, wraz z interpretacją zostały także opublikowane przez poszczególne urzędy zlokalizowane w województwach, np. *Przepływy ludności związane z zatrudnieniem w województwie pomorskim* (2010).

¹⁵ Pełna nazwa: Europejski Program Badań Szkolnych na temat Alkoholu i Narkotyków (*European School Survey Program on Alcohol and Drugs*). Są to badania prowadzone w krajach europejskich co cztery lata, począwszy od 1995 roku, według uzgodnionej metodologii i wystandardyzowanych warunkach w celu zapewnienia maksymalizacji porównywalności wyników (Hibell i in. 2012). Używane jest też pojęcie „badania typu ESPAD”, jeśli przeprowadzający badanie nie zachowuje wszystkich warunków i ostrzeżeń, a jedynie wzoruje się na metodologii badań ESPAD.

2.4. Wnioski

Obecnie analizy statystyczne wykorzystywane są w bardzo różnorodnych dziedzinach życia oraz w różnych skalach przestrzennych, co rodzi coraz większe wyzwania przed monitoringiem przestrzennym (Czochański 2013). Nie inaczej jest w przypadku opracowań poświęconych sytuacji społecznej w ujęciu przestrzennym na szczeblu regionalnym i lokalnym. Wręcz pojawiają się nowe potrzeby związane z jednej strony ze wzrostem nasilenia niektórych procesów w przestrzeni, jak chociażby procesami metropolizacji (por. Marszał 2008; Kozłowski, Marszał 2010). Z drugiej strony mamy do czynienia ze wzrostem zainteresowania kwestiami sprawiedliwości społecznej czy spójności terytorialnej (por. Zaucha 2014; Tarkowski 2015). Ponadto opracowania stają się tym bardziej skomplikowane, im szerszą i bardziej złożoną rzeczywistość społeczną poddaje się analizie. Dodatkowo narażone są one na występowanie problemów związanych z gromadzeniem i agregacją danych.

Jedną z pięciu wyróżnionych w artykule grup problemów w monitoringu sytuacji społecznej ludności wynika z dużego opóźnienia lub nieregularności w dostępie do statystycznych danych zastanych. Szansą na zmniejszenie tych niedogodności w przypadku części procesów i zjawisk poddawanych procesowi monitoringu jest wykorzystanie starszych danych (przy procesach o charakterze deterministycznym) lub wykorzystanie danych z pomiarów bezpośrednich (przy mniejszych skalach przestrzennych analiz). Natomiast w przypadku części procesów i zjawisk o charakterze stochastycznym i zarazem obejmujących dużą liczbę jednostek samorządu terytorialnego – przeciwdziałanie wyartykułowanym problemom jest prawie niemożliwe.

Literatura

- Abramowicz M., Brosz M., Michalski T., Strzałkowska A., 2015, *Diagnoza problemu narkotyków i narkomanii oraz ewaluacja Gminnego Programu Przeciwdziałania Narkomanii*, maszynopis w Gdańskim Centrum Profilaktyki Uzależnień, Gdańsk.
- BDL GUS – Bank Danych Lokalnych GUS, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa, <https://bdl.stat.gov.pl/BDL/start> (dostęp: 10.08.2017).
- Bober J., Hauser J., Izdebski L., Mazur S., Nelicki A., Nowotarski B., Puzyna W., Surówka K., Zachariasz I., Zawicki M., 2013, *Narastające dysfunkcje, zasadnicze dylematy, konieczne działania. Raport o stanie samorządności terytorialnej w Polsce*, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, Małopolska Szkoła Administracji Publicznej, Kraków.
- Czochański J.T., 2013, *Monitoring rozwoju regionalnego. Aspekty metodologiczne i implementacyjne*, „Studia KPZK PAN”, 149.
- Denek E., 2003, *Rola samorządu terytorialnego w świadczeniu usług społecznych*, [w:] E. Denek (red.), *Usługi społeczne w gospodarce samorządu terytorialnego w Polsce*, „Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Poznaniu”, 38: 7–24.

- Dębski M., 2008a, *Sytuacja osób bezdomnych w województwie pomorskim w świetle wyników badań socjodemograficznych*, [w:] M. Dębski, S. Retowski (red.), *Psychospołeczny profil osób bezdomnych w Trójmieście*, Pomorskie Forum na rzecz Wychodzenia z Bezdomności, Gdańsk: 34–36.
- Dębski M., 2008b, *Sytuacja bezdomnych kobiet w województwie pomorskim*, [w:] Ł. Browarczyk (red.), *FORUM o bezdomności bez lęku*, Pomorskie Forum na rzecz Wychodzenia z Bezdomności, Gdańsk: 11–105.
- Dębski M., 2010, *Co nowego w badaniach socjodemograficznych? Wybrane aspekty na podstawie badań z 2009 roku*, [w:] Ł. Browarczyk, M. Dębski (red.), *FORUM o bezdomności bez lęku. Rok II*, Pomorskie Forum na rzecz Wychodzenia z Bezdomności, Gdańsk: 183–230.
- Dębski M., 2011, *Bezdomność jako problem społeczny w województwie pomorskim. Na podstawie wyników badań socjodemograficznych w 2011 r.*, [w:] Ł. Browarczyk, M. Dębski, K. Weiner (red.), *FORUM o bezdomności bez lęku. Rok IV*, Pomorskie Forum na rzecz Wychodzenia z Bezdomności, Gdańsk: 107–145.
- Dębski M., Olech P., 2005, *Socjodemograficzny Portret Zbiorowości Ludzi Bezdomnych Województwa Pomorskiego (Raport z badań)*, [w:] POMOST – Pismo Samopomocy Gdańsk. *O bezdomności bez lęku oraz informator o placówkach*, Fundacja Regionalne Centrum Informacji i Wspomagania Organizacji Pozarządowych, Gdańsk: 26–135.
- Duracz-Walczak A., 2002, *Raport z badania „Portret zbiorowości ludzi bezdomnych województwa pomorskiego”*, [w:] POMOST – Pismo Samopomocy Gdańsk. *O bezdomności ... bez lęku oraz Raport z badania Portret zbiorowości ludzi bezdomnych województwa pomorskiego*, Fundacja Regionalne Centrum Informacji i Wspomagania Organizacji Pozarządowych, Gdańsk: 49–90.
- Europejski Program Badań nad Używaniem Alkoholu i Środków Odurzających przez Młodzież Szkolną*, 2015, maszynopis w Gdańskim Centrum Profilaktyki Uzależnień, Gdańsk.
- Hibell B., Guttormsson U., Ahlström S., Balakireva O., Bjarnason T., Kokkevi A., Kraus L., 2012, *The 2011 ESPAD report: substance use among students in 36 European countries*, The Swedish Council for Information on Alcohol and Other Drugs, Stockholm.
- Informacja o zachorowaniach na choroby zakaźne i zatrucia w Polsce*, http://www.old.pzh.gov.pl/oldpage/epimeld/2017/index_mp.html, Narodowy Instytut Zdrowia Publicznego – Państwowy Zakład Higieny, Warszawa (dostęp: 06.08.2017).
- Instrukcja Ministrów Zdrowia i Opieki społecznej, Obrony Narodowej, Spraw Wewnętrznych, Komunikacji oraz sprawiedliwości z dnia 28 marca 1962 r. w sprawie zgłaszania przypadków nowotworów złośliwych i podejrzanych jako złośliwe*, 1962, Monitor Polski nr 30 z dnia 07.04.1962, poz. 141.
- Kozłowski S.J., Marszał T., 2010, *Obszary metropolitalne w Polsce – kontekst spójności terytorialnej i współpracy międzygminnej*, [w:] C. Domański, T. Śmiłowska (red.), *Procesy metropolizacyjne w teorii naukowej i praktyce*, GUS, Warszawa: 124–133.
- Kupiec T., 2010, *Zróźnicowanie poziomu i tempa rozwoju społeczno-gospodarczego w województwie śląskim*, „Śląskie Studia Regionalne”, 1: 94–112.
- Markowski T., 2008, *Problematyka wdrażania polityki przestrzennej państwa*, [w:] T. Markowski (red.), *Koncepcja przestrzennego zagospodarowania kraju a wizje i perspektywy rozwoju przestrzennego Europy*, „Studia KPZK PAN”, 122: 228–240.

- Marszał T., 2008, *Metropolitan processes in Central and Eastern Europe*, „European Spatial Research and Policy”, 15(2): 27–37.
- Mazurek J., 2008, *Uwarunkowania rozwoju agroturystyki na obszarach wiejskich gmin Pobrzeża Koszalińskiego*, Wydawnictwo „Bernardinum”, Gdynia–Pelplin.
- Meldunki Epidemiologiczne. O zachorowaniach i podejrzeniach zachorowań na grype*, <http://www.old.pzh.gov.pl/oldpage/epimeld/grypa/index.htm>, Narodowy Instytut Zdrowia Publicznego – Państwowy Zakład Higieny, Warszawa (dostęp: 06.08.2017).
- Michalski T., 2013, *Zagrożenia związane z uzależnieniem w województwie pomorskim w 2010 r.*, „Serwis Informacyjny NARKOMANIA”, 1(61): 39–44.
- Michalski T., 2014, *Problemy w opracowaniu wskaźników dla monitoringu przestrzennej sytuacji społecznej w Polsce*, [w:] J. Zaleski (red.), *Rozwój statystyki regionalnej w kontekście potrzeb informacyjnych polityki spójności. Nowe podejście do przestrzeni*, „Biuletyn KPZK PAN”, 255: 80–94.
- Michalski T., 2016, *Problemy monitoringu sytuacji społecznej na szczeblu lokalnym wynikające z delimitacji jednostek przestrzennych (na przykładach z województwa pomorskiego)*, [w:] S. Sitek (red.), „Stare i nowe” problemy badawcze w geografii społeczno-ekonomicznej, z. 7, Polskie Towarzystwo Geograficzne Oddział Katowicki, Uniwersytet Śląski, Wydział Nauk o Ziemi, Sosnowiec: 55–71.
- Michalski T., Szymańska W., 2017, *Problemy statystycznego pomiaru jakości życia na szczeblu regionalnym i lokalnym wynikające z małej częstotliwości lub wyraźnej specyfiki procesu*, „Studia i Materiały Miscellanea Oeconomicae”, 21(3/1): 57–69.
- Michalski T., Wiskulski T., 2017, *Problemy statystycznego pomiaru jakości życia na szczeblu regionalnym i lokalnym związane z szeroko pojmowanym czynnikiem ludzkim*, „Studia i Materiały Miscellanea Oeconomicae”, 21(3/1): 71–82.
- MPiPS rok 2017*, http://www.pup.lebork.pl/urzad_pracy/MPiPS_rok_2017.html, Powiatowy Urząd Pracy w Łęborku, Łębork (dostęp: 06.08.2017).
- MPiPS-01 Sprawozdania miesięczne*, <http://czluchow.praca.gov.pl/mpips-01-sprawozdania-miesieczne>, Powiatowy Urząd Pracy w Człuchowie, Człuchów (dostęp: 06.08.2017).
- Mucha D., /b.r./, *Raport z badań sondażowych pt. „Jakość życia w dużej aglomeracji miejskiej na przykładzie problemów transportowych Warszawy”*, Zakład Informatyki i Badań Jakości Życia, Wydział Inżynierii Środowiska, Politechnika Warszawska, Warszawa, http://www.siskom.waw.pl/siskom/Raport_Jakosc_zycia_a_problemy_transportowe_Wawy_Dominika_Mucha.pdf. (dostęp: 07.08.2017).
- Nowicki M., Hildebrandt A., Susmarski P., Tarkowski M., Woźniak W., 2012, *Atlas jakości życia w województwie pomorskim. II edycja*, Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Gdańsk.
- Ocena warunków i jakości życia mieszkańców województwa pomorskiego i ich postrzeganie przyszłości*, 2011, Urząd Marszałkowski Województwa Pomorskiego, Gdańsk.
- Piotrowski D. (red.), 2007, *Analiza budżetów powiatów województwa mazowieckiego w latach 2001–2005*, Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego, Warszawa.
- Przepływy ludności związane z zatrudnieniem w województwie pomorskim*, 2010, Urząd Statystyczny w Gdańsku, Gdańsk.
- Rocznik Statystyczny Ubezpieczeń Społecznych 2009–2011*, 2012, ZUS, Warszawa, <http://www.zus.pl/baza-wiedzy/statystyka/rocznik-statystyczny-ubezpieczen-spoecznych> (dostęp: 06.08.2017).

- Sprawozdanie ogólne z egzaminu maturalnego w 2016 roku – województwo pomorskie*, <http://www.oke.gda.pl/index.php/badania-i-analazy/2016-2>, Okręgowa Komisja Egzaminacyjna w Gdańsku, Gdańsk (dostęp: 06.08.2017).
- Szmytkowska M., Masik G., Czepczyński M., 2010, *Trendy rozwoju oraz ocena jakości kapitału ludzkiego w województwie pomorskim*, Urząd Marszałkowski Województwa Pomorskiego, Gdańsk.
- Świątek D., 2012, *Wyposażenie miast i gmin Mazowsza w infrastrukturę komunalną*, „Mazowsze. Studia Regionalne”, 11: 37–64.
- Tarkowski M., 2014, *Jakość życia w centrach i na peryferiach regionu – przykład województwa pomorskiego*, [w:] W. Szymańska (red.), *Elementy rozwoju społecznego regionów nadmorskich*, Wydawnictwo „Bernardinum”, Gdańsk–Pelplin: 60–72.
- Tarkowski M., 2015, *System monitoringu jakości życia jako narzędzie analizy efektów polityki spójności*, „Studia i Materiały Miscellanea Oeconomicae”, 19(4/I): 159–171.
- Tarkowski M., Nowicki M., Hildebrandt A., Susmarski P., Woźniak W., 2014a, *Atlas jakości życia w województwie pomorskim. III edycja*, Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Gdańsk.
- Tarkowski M., Nowicki M., Hildebrandt A., Susmarski P., Woźniak W., 2014b, *Atlas jakości życia w województwie pomorskim. IV edycja*, Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Gdańsk.
- Wojciechowska U., Didkowska J., /b.r./, *Zachorowania i zgony na nowotwory złośliwe w Polsce. Krajowy Rejestr Nowotworów*, Centrum Onkologii – Instytut im. Marii Skłodowskiej-Curie, Warszawa, <http://onkologia.org.pl/raporty/> (dostęp: 06.08.2017).
- Wstępna informacja o wynikach egzaminu maturalnego – województwo pomorskie*, <http://www.oke.gda.pl/index.php/badania-i-analazy/2016-2>, Okręgowa Komisja Egzaminacyjna w Gdańsku, Gdańsk (dostęp: 06.08.2017).
- Zaucha J., 2014, *Evolutnion, essence and measurement of territorial cohesion*, Working Papers Institute for Development, 001/2014, Sopot.
- Zemła B.F.P., Kołosza Z., Banasik T.R., 1999, *Atlas zachorowalności i umieralności na nowotwory złośliwe w obrębie województwa katowickiego w latach 1985–1993*, Zakład Epidemiologii Nowotworów Centrum Onkologii – Instytut im. Marii Skłodowskiej-Curie, Oddział w Gliwicach, Gliwice.

Historia artykułu

Data wpływu: 29 sierpnia 2017

Data akceptacji: 20 grudnia 2017